

העברית בראי ההומור

מהו ההומור?

מהו ההומור ומהי מטרת ההומור בגזע האנושי? מדוע אנו צוחקים? רוב החוקרים מסכימים בכך שמושג ההומור קשה להגדרה במושגים פשוטים. אנו מוצאים אלפי דברים שגורמים לנו לצחוק ולכולם יש אלמנט של הומור. הומור מכיל דברים רבים ושונים בזמנים שונים. לדעת סולטנוף (Sultanoff, 1994) ההומור מורכב מ-:

- שנייה: - שהיא חוויה מחשבתית
- עליזות - שהיא חוויה אמוציונאלית
- צחוק - שהוא חוויה פיזיולוגית.

ניתן לחוות את כל אחד מהם בנפרד, אך כאשר אנו חווים אותם במשותף אנו מתייחסים לזה כאל הומור.

גם לדעת זיו (1984) ההומור הוא מושג תיאורטי, בניגוד לצחוק שהוא התנהגות מוחשית. לדעתו, להשתמש בהומור פירושו לראות את הדברים שכולם רואים אך מזווית אחרת, חדשה ומפתיעה שיש בה היגיון פנימי. זיו טוען שהעובדה שמדברים על "חוש הומור", מצביעה על כך שאנו מתייחסים להומור כאל חוש. יש כאן רמז שמדובר במשהו יסודי איתו נולדים. זיו טוען גם שההומור נוצר ונהנים ממנו, מפני שהוא מאפשר לנו לעסוק בנושאים המטרידים ומעסיקים בני אדם.

הומור ישראלי¹

- * מה מאפיין את ההומור בישראל?
- * באילו נושאים עוסק ההומור בישראל?
- * כיצד משקף ההומור את התרבות הישראלית?
- * האם ההומור ישראלי דומה או שונה מן ההומור היהודי המסורתי?

בישראל פועלים מספר חוקרים קטן העוסק בהומור, בעיקר מן ההיבט הפסיכולוגי (עם אלו נמנים אבנר זיו, עופרה נבו, וחיה אוסטרובר). דוגמא למחקר על הומור ישראלי מן ההיבט האנתרופולוגי הוא המחקר שעשה אליוט אורינג (1981) פרופסור לאנתרופולוגיה מאוניברסיטת קליפורניה UCLA. אורינג חקר את הצ'יזבטים של הפלמ"ח, כדוגמא לסגנון הומור ישראלי ייחודי. המחקר של אורינג התבסס על תשעה חודשים של עבודת שדה בישראל שכללה שיחות עם אינפורמנטים אשר הכירו את הווי הפלמ"ח. יש לציין שעבודת השדה שבוצעה בשנים 1969-1970 התייחסה לתקופה של לפני קום המדינה ודרשה מן הנחקרים התבוננות לאחור לחוויות וזיכרונות של אירועים שהתרחשו כ-20 שנים קודם לכן. הממצאים שלו אפיינו את התקופה שבה נוצרו הסיפורים של הפלמ"ח, התקופה שלפני קום המדינה. אורינג מצא שהצ'יזבטים שימשו כדי לאפיין את דמות הצבר, ובעיקר הפלמחניק, כעלית של היישוב, יליד ישראל שהוא מצד אחד גס, כנה וישיר, ועם זאת בעל פנימיות עדינה. בכך ההומור הפלמ"חניקי משקף את הדואליות של הזהות היהודית הישראלית החדשה.

למרות שההומור בהגדרתו נתפס כיצירה מבדחת שאין לקחת ברצינות, הומור משמש פעמים רבות כלי להשמעת ביקורת ודעה על תופעה, אשר המחבר אינו מעוניין או אינו יכול להציגה כטיעון רציני (לביא, 1990). יש הסוברים כי דעה המובעת באמצעות הומור יכולה לשמש ככלי ביקורתי רב עוצמה. כך ניתן לראות מניסיון העבר כי שלטונות תופסים לעיתים תכופות את

¹הטקסט הינו תקציר של עבודתה של דבי ינקו חדד: "הומור יהודי והומור ישראלי", שנמצא ב http://www.2all.co.il/web/Sites/debbie_iancu/PAGE27.asp

ההומוריסטים כאיום ואף אינם מהססים להענישם. כך לדוגמא, נאסר ונכלא הקריקטוריסט הצרפתי (Honor Daumier (1808-1878), צייר שהטריד את הממסד בציוריו הביקורתיים (גרדוש, 1986, עמ' 182). במלחמת העולם הראשונה הוצנחו קריקטורות צרפתיות מעל אדמות גרמניה על ידי בעלות הברית ככלי תעמולה (הכט, 1918) וברומניה בעת שלטון צ'אוסקו השתמשו אנשי הסקוריטה (שירות המודיעין הפנימי) בבדיחות ככלי לאיתור מתנגדי השלטון (פופה, 2003). בדיחות פוליטיות המסופרות בזירה הפרטית אפשרו לתושבים ללעוג לשלטון ולבקר גם כשביקורת זו הייתה אסורה בזירה הציבורית. במדינות בהן מופעל לחץ על התושבים מצד השלטון הבדיחה הפוליטית פורחת, ועם שינוי שיטת השלטון מספר בדיחות אלו מצטמצם אופן ניכר (פופה, 2003).

במדינת ישראל אשר מאז הקמתה הבטיחה חופש דיבור וביטוי אומנותי הקושי העיקרי בסאטירה ישראלית היא דווקא היעדר הלחץ הממסדי. לפי לפיד (1978): "הקושי הגדול ביותר של סאטירה בישראל הוא היעדר לחץ... במדינה שבה הממסד מסנף אל עצמו את מקטרגיו, במדינה שבה הסיכון הגדול ביותר לסאטירה היא לקבל את 'פרס ישראל' - חסר גורם המדרבן סאטירה לוחמת". (עמ' 54). עם זאת לא ניתן לומר שהומור ביקורתי אינו קיים בישראל. ניתן לראות הומוריסטים פוליטיים ישראלים כבר מקום המדינה, ויש כאלה שפעלו בה כבר מתקופת היישוב. כך לדוגמא ניתן לראות את התיאטרון הסאטירי "הקומקום" שהחל לפעול בשנת 1927, אשר הפנה מבט עוקצני וביקורתי לחיי היישוב.

התיאטרון לא היה המקום היחיד בו הופיעו מבעים הומוריסטיים שעסקו במתרחש בזירה המקומית. קריקטורות פוליטיות החלו להופיע בעיתונות הארץ ישראלית כבר בעשור שלפני פרוץ מלחמת העולם השנייה. לפי גרדוש (1986) הייתה לטבעם של האישים הבולטים בזירה המדינית השפעה ניכרת על העשייה הסאטירית: "שיחק המזל לקריקטורה הישראלית והיא זכתה בשלבי התפתחותה המכריעים לאישיות "ציורית" מיוחדת במינה. היה זה דוד בן-גוריון. בלוריתו המפורסמת, מבנה ראשו וגופו אפשרו זיהוי וזואלי מיידי. דמותו העסיקה את הקריקטוריסטים במשך שנים". (עמ' 184)

הקריקטורות בישראל, אשר החלו להופיע בעיתוני סוף השבוע של העיתונים היומיים קיבלו מקום של כבוד לצד טורי הדעות ומופיעים כיום בכל העיתונים היומיים. גם הטלוויזיה הישראלית משחקת מאז הקמתה תפקיד משמעותי כזירה להפצת מסרים באמצעות הומור. בשנים האחרונות ניתן ביטוי גם לאתרי הומור באינטרנט ולהעברת בדיחות בדואר אלקטרוני. הזירה האחרונה, אך החשובה, בה מופיע הומור היא כמובן הספירה הפרטית, בה אנשים מספרים בדיחות זה לזה, ללא תיעוד וללא הגבלה.

את הבדיחות ניתן לחלק למספר קטגוריות, לפי הנושא העיקרי שבו עוסקת הבדיחה. את הבדיחות שמצאתי חילקתי לקטגוריות:

1. **הישראלי החכם**, המתחכם לבן עם אחרת ומסדר אותו + הומור תוקפני נגד ערבים.
2. **הישראלי הטיפש**, בדרך כלל מופיע בדמות "הערס" – דמות של אדם עממי וחסר תרבות או השכלה.
3. **בדיחות עדתיות** המתארות בן עדה יהודית ישראלית מסוימת באור סטריאוטיפי.
4. **הישראלי הטיפוסי** – אלו בדיחות המתייחסות להיבטים של נורמות התנהגות בישראל ושל ישראלים.
5. **היהודי** – א. בדיחות על חרדים ודתיים.
ב. בדיחות בהן "היהודי" מופיע מול בן דת אחרת, מוסלמי או נוצרי.

1. הישראלי החכם + הומור אנטי-ערבים.

בבואי לנתח בדיחות על יהודים ישראלים לא ציפיתי למצוא את סוג הבדיחות שדיוויס (1986) הגדיר "בדיחות אנטישמיות", כיוון שבדיחה שמספר יהודי על יהודים או ישראלים אחרים יכולה להיחשב כביקורת, אך בדרך כלל אינה נובעת מאותן מקורות של איבה כלפי יהודים מהן נובעת בדיחה אנטישמית ואינה כה קיצונית בתפיסה השלילית.

לעומת זאת, ניתן לראות בדיחות ישראליות שניתן לכנותן אנטישמיות או גזעניות כלפי ערבים או פלשתינאים. במחקר של עופרה נבו (1986) הסתבר שסטודנטים יהודים בישראל מספרים יותר

בדיחות כנגד ערבים, מאשר כנגד עמם. כמו כן המחקר גילה שתלמידים יהודים חשבו שבדיחות שבהן הקרבן של הבדיחה הוא ערבי מצחיקות יותר מבדיחות שבהן הקרבן הוא יהודי.

2. **הדמות של הערס** הינה של אדם שאינו יודע כיצד להתייחס לנשים, אינו מסתדר עם טכנולוגיה ובאופן כללי טיפש. הבדיחות על הערסים מוצגות בדרך כלל באמצעות מבטא מרוקאי או מזרחי. בקבוצה בה צפיתי המספר והשומעים לא תפסו את עצמם כמשתייכים לאותה קבוצה כמו הערס. גם מזרחיים בדרך כלל ראו בדמות הערס כדמות של אדם נחות, חסר השכלה או טיפש באופן מיוחד ולא כמייצג של עדתו. ניתן לראות שישנה הבחנה ברורה בין ערס, לבין מרוקאי, משום שקיימת קטגוריה נוספת של בדיחות עדתיות מובהקות, המציינות את עדתו של נושא הבדיחה.

3. **בדיחות עדתיות:**

הבדיחות העדתיות מייחסות סטריאוטיפ ספציפי לכל עדה: המרוקאי העצבני, הפרסי הקמצן, הגרזוני הטיפש וגם הכורדי מוצג כטיפש. הרומני מוצג כגנב והפולנייה כפריג'ידיית. בדיחות המבוססות על סטריאוטיפים הקיימים לגבי בני מגזר מסוים, אשר ניתנות להמרה בבן עדה אחרת המאופיינת על ידי אותו סטריאוטיפ.

4. בכמה בדיחות **הישראלים** מופיעים כגסי רוח, חסרי סבלנות ומפחדים מ"להיות פראייר". הבדיחות הללו מתקבלות בקרב השומעים בהנאה רבה וללא כל שמץ של כעס. הקרבה שלהם למציאות ברובד זה או אחר (למשל הבדיחה על חוסר הסובלנות בכביש, או חוסר הכרת מילות נימוס) הופכת אותם למצחיקים יותר בעיני הישראלים מבדיחות המרוחקות מהם.

5. כאשר האדם במוקד הבדיחה מזוהה כ"**יהודי**" מדובר בדרך כלל באחד משני סוגים של בדיחות: בדיחות על יהודים דתיים/חרדים או בדיחות שבהם היהודי ניצב מול בן דת אחרת (מוסלמי או נוצרי). ייתכן שגישה זו נובעת מן התפיסה שהאדם במרכז הבדיחה הוא בדרך כלל יהודי ישראלי ולכן אין צורך לציין את דתו של נושא הבדיחה אלא אם כן מדובר באדם שעבורו החשיבות של הדת גדולה יותר מן החילוני הממוצע, היהודי הדתי או החרדי, או שהיהדות של נושא הבדיחה עומדת כאן בהנגדה למשהו אחר.

הבדיחות על הדתיים המסופרות בקרב קבוצה של ישראלים מסורתיים וחילוניים באות בצורה של ריחוק, כבדיחה שמספרים על גורם אקזוטי וזר. במאמרה של תמר אלאור מתוארת תפיסה של אשה חרדית כאילו החילוניים רואים בה מייצגת של הווייה אותנטית או נוסטלגית, אליה הם כמהים באיזה שהוא אופן להצטרף (אלאור, 1998, עמ' 364). בניגוד חריף לגישה זו, הבדיחות המסופרות בערב המשפחתי על החרדים רואים בהם נציגים של ממסד מושחת, הרבנות הגובה כספים על ביצוע חתונות, כח מיעוט אלקטורלי הכופה את רצונו על הרוב במסגרת הסכמי ממשל, וקבוצה המתרבה ללא הגבלה, בדרך כלל על חשבון משלם המיסים החילוני. במפגש עם החרדים תחושת מתיחות ותחושת זרות זו מתעצמת, כפי שאמרה לי אחת המרואיינות. אפרת: "הייתי פעם בסיור בערב שישי במאה שערים. זה היה פשוט מפחיד להיות קבוצה קטנה של חילוניים מול כל הדוסים. לא נרגעתי עד שיצאנו משם. הייתי פעם בביקור ברמאללה. מבחינתי במאה שערים פחדתי יותר".